

Jerzy Babiak

Możliwości produkcyjne rolnictwa a sytuacja żywnościowa świata

Production capacities of agriculture and the world food situation

Głód stanowi obecnie jedno z największych niebezpieczeństw ludzkości. Zjawisko to jest groźne zarówno w wymiarze politycznym, ekonomicznym jak i humanitarnym. Możliwości produkcyjne rolnictwa przyjmują wyraźnie dwubiegunowy charakter. W krajach średnio i wysoko rozwiniętych rolnictwo jest w stanie nie tylko zaspokoić potrzeby żywnościowe swojej ludności, ale także wytworzyć ich nadwyżki. Natomiast na okazałych obszarach Ziemi (ok. 1 mld mieszkańców) występuje permanentne zjawisko braku żywności. Tą niekorzystną sytuację pogłębia w ostatnich latach wyraźny wzrost cen produktów żywnościowych. W największym stopniu odczuje to społeczność żyjąca w krajach biednych, nieustannie zagrożonych problemem głodu.

Skala głodu w świecie

Kwestie głodu i niedożywienia bezspornie są jednymi z najpilniejszych zadań, jakie stoją przed ludzkością. Na skalę problemu wskazują statystyki prowadzone przez Food and Agriculture Organization, jedną z agend Organizacji Narodów Zjednoczonych monitorującej poziom globalnego głodu. Z jej danych wynika, że od schyłku lat 90. ubiegłego stulecia liczba głodujących stale rośnie. Na tę sytuację bez wątpienia ogromny wpływ miał kryzys finansowo-gospodarczy z lat 2006-2009, który wywołał lawinowy wzrost cen żywności. W jego konsekwencji w 2009 r. liczba osób cierpiących z powodu głodu i niedożywienia przekroczyła 1 mld¹. W 2010 r. wskaźnik ten uległ zmniejszeniu o 95 mln, jednakże nadal jest wyższy niż przed 40-laty i znacznie wyższy niż w 1996 r., kiedy na Światowym Szczycie Żywnościowym za cel wyznaczono redukcję liczby głodujących o połowę do 2015 r. Z tej perspektywy osiągnięcie wyznaczonych założeń wydaje się nierealne w szczególności ze względu na niekorzystny układ czynników zarówno naturalnych jak i natury politycznej, gospodarczej czy też społecznej.

Wśród głównych a zarazem doraźnych przyczyn obecnego stanu rzeczy wymienić należy bez wątpienia drastyczny wzrost cen żywności, który z kolei jest skutkiem kryzysu gospodarczego sprzed kilku lat. Ten ostatni przyczynił się także do wzrostu poziomu niepokoju społecznego wyrażającego się w zamieszkach w szczególności w biednych częściach świata. Niepewna sytuacja polityczna na zasadach sprzężenia zwrotnego wtórnie wpływa na ceny żywności a tym samym wzmacnia odczuwalne skutki problemów ubóstwa i głodu. W perspektywie długookresowej należy uwzględnić także inne czynniki, w tym wzrost liczby ludności.

¹ *The State of Food Insecurity in the World. Addressing food insecurity in protracted crises*, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome 2010, s. 8.

Według średniego wariantu szacunków ONZ, w 2050 r. liczba ludności przekroczy poziom 9 mld. Prognozy wskazują także, że zdecydowana większość przewidywanego wzrostu, będzie dotyczyła krajów słabo rozwiniętych. Co więcej szacuje się, że w ciągu najbliższych czterech dekad, przy nieznacznych wahaniach liczby ludności krajów rozwiniętych, w regionach najslabiej rozwiniętych liczba ta ulegnie podwojeniu².

Dychotomia światowej kwestii żywnościowej

W odniesieniu do kwestii żywności, świat charakteryzuje się wyraźną dychotomią. Na jednym krańcu znajdują się kraje rozwinięte gospodarczo (np. USA, państwa Unii Europejskiej), w których występuje nadprodukcja żywności będąca efektem m. in. bardzo wysokiej wydajności z 1 ha upraw. Potrzeby żywnościowe ludności tych regionów potencjalnie mogłyby być w pełni zaspokojone. Zjawisko głodu, które w tych państwach również występuje choć w skali marginalnej, nie wynika bowiem z braku zasobów posiadanych czynników wytwórczych i możliwości ich użycia, lecz jest rezultatem dysproporcji w podziale dochodów, co z istoty generuje pewną grupę ludzi o niezaspokojonych potrzebach żywnościowych. O pełnym zaspokojeniu *efektywnych* potrzeb żywnościowych w krajach Europy i Stanach Zjednoczonych świadczy fakt, iż obserwuje się tam wręcz zjawisko wyłączenia z produkcji części ziemi rolniczej³. Wprowadzane ograniczenia w produkcji artykułów spożywczych są mechanizmem kontroli i zarazem stabilizacji cen produktów rolnych. Mechanizm ten jest stosowany m. in. w Unii Europejskiej i Stanach Zjednoczonych w celu ochrony interesów rolników, a dokładniej dla zapewnienia im opłacalności produkcji. Na drugim natomiast biegunie znajdują się kraje rozwijające się, posiadające z reguły niekorzystne warunki naturalne dla wytwórczości rolnej, w których problem głodu i niedożywienia jest zjawiskiem permanentnym.

Próby uchwycenia związku między dwoma niezwykle istotnymi determinantami głodu na świecie, tj. skalą produkcji żywności a wzrostem światowej liczby ludności podjął się już kilkaset lat temu Thomas Malthus⁴. U źródeł jego teorii leżał pogląd, iż żaden ustrój polityczny nie może zapewnić powszechnego dobrobytu wyrażającego się chociażby w odpowiednim poziomie pożywienia. Wiąże się to zawsze z istniejącym prawdopodobieństwem przeludnienia, a tym samym niedostateczną ilością środków koniecznych do zaspokojenia podstawowych potrzeb ludności ze względu na stałą, ograniczoną podaż ziemi. Podstawą jego twierdzeń było przekonanie, iż populacja

² *World Population Prospects: The 2006 Revision, Highlights*, United Nations, New York 2007, s. 1.

³ Początkowo, do końca lat 80. z uwagi na niską samowystarczalność żywnościową krajów Unii Europejskiej, jednym z głównych celów Wspólnej Polityki Rolnej było podniesienie produktywności rolnictwa m. in. poprzez wprowadzenie nowoczesnych rozwiązań technologicznych, racjonalizację produkcji oraz optymalizację wykorzystania czynników produkcji. Podejmowane działania, w tym inwestycje w postęp techniczny, doprowadziły do wzrostu możliwości produkcyjnych i tym samym zwiększenia skali produkcji. W konsekwencji, w sytuacji relatywnie słabego wzrostu konsumpcji, Unii Europejska znacznie zwiększyła swoją samowystarczalność żywnościową. Obecnie, wedle jednej z uwag Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego w odniesieniu do wizji WPR po roku 2013, należy zaprzestać zwiększania za wszelką cenę wydajności rolnictwa. Patrz szerzej: D. Stankiewicz, *Wspólna Polityka Rolna po 2013*, „Infos”, Biuro Analiz Sejmowych, nr 12(82)/2010.

⁴ Thomas Malthus był angielskim ekonomistą i demografem żyjącym na przełomie XVIII i XIX wieku, twórcą teorii przeludnienia, zob. T. R. Malthus, *Prawo ludności*, tłum. K. Stein, Gebethner i Wolff, Warszawa 1925.

rośnie w tempie geometrycznym, produkcja żywności zaś w tempie arytmetycznym. Stąd niejako oczywisty wydawał się wniosek, że ludzkość jest wręcz skazana na głód. Twierdzenia Malthusa okazały się jednak mieć błędne założenia. Z danych ONZ wynika, że tempo przyrostu ludności jest zmienne, a co więcej w dłuższym okresie ulega spadkowi. W latach 1950–2000, jak podaje ONZ, średni roczny przyrost naturalny ludności na świecie wynosił 17,8 promila, w sytuacji gdy w latach 2000–2005 już „tylko” 12,4 promila. Według prognoz ONZ w latach 2000-2050 średnioroczne tempo wzrostu populacji będzie niższe o 4 punkty, kształtując się na poziomie 8,15 promila⁵. Nie sprawdziły się również pesymistyczne przewidywania dotyczące produkcji roślinnej. Okazało się, że wraz z wprowadzeniem do rolnictwa m. in. nowych metod produkcji, gatunków czy też środków ochrony roślin, nastąpił wzrost produkcji zboża a tym samym i produkcji rolnej. Niemniej jednak światowy głód jest faktem i dla zrozumienia jego złożoności, istotne jest uchwycenie wielowymiarowości czynników determinujących zjawisko. W odniesieniu do wzrostu liczby ludności, istota problemu tkwi przede wszystkim w nierównomiernym rozłożeniu tego zjawiska. Jak już wcześniej wskazano, najwyższy przyrost naturalny dotyczy obszarów słabo rozwiniętych, na których głód i niedożywienie są zjawiskami ciągłymi.

Federico Mayor wskazuje, iż ludność Afryki podwaja się co 23 lata, produkcja żywnościowa natomiast co 30 lat. Najbardziej jednak niepokojącym w świetle tych danych jest fakt, iż w 1960 r. Afryka zaspokajała aż 107% swoich potrzeb żywnościowych, w sytuacji gdy w latach 90. wskaźnik ten spadł do 78%. Ze względu na wyniszczenie gleb spowodowane stosowaniem niewłaściwych metod uprawy, presję efektywności produkcji w rejonach, gdzie żyznych ziem jest niewiele a także ubóstwo na wsi, eksperci przewidują, że w obecnym stuleciu Afryka Południowa może w dziedzinie gospodarki żywnościowej uzależnić się od krajów leżących na północ od Zambezi. Taka polityka rolna doprowadziła również do nadmiernego użytkowania zasobów naturalnych, w szczególności lasów, co wtórnie wpływa niekorzystnie m. in. na bezpieczeństwo żywnościowe⁶.

W skali ogólnoswiatowej stosunek możliwości produkcji żywności do zapotrzebowania zwiększył się z 1,05 w 1962 r. do 1,12 w 1970 r. i 1,18 w r. 1990. Dane te wskazują, iż w tym obszarze dokonał się znaczny postęp, który należy tym bardziej pozytywnie ocenić z uwagi na fakt, iż jak już wcześniej wspomniano, w tym czasie nastąpił ogromny przyrost demograficzny⁷.

Przyjmując za wskaźnik produkcję zbóż na mieszkańca, poczynając od 1950 r., zauważa się wzrost spożywanej żywności. W skali świata w przypadku zbóż w przeliczeniu na osobę w 1950 r. przeciętnie wynosiło 247 kg, a w r. 1984 wzrosło o 38% sięgając 342 kg, do r. 1998 uległo zaś spadkowi o 7% plasując się na pułapie 319 kg. Choć pamiętać należy, że posługiwanie się tym wskaźnikiem ma ograniczone znacznie, to można jednak zauważyć prawidłowość, iż łatwiej wyeliminować niedożywienie w krajach, w których miernik ten wzrasta⁸.

⁵ W. Gadomski, *Kłeska głodu to wymysł*, „Gazeta Wyborcza” z dnia 13.11.2009.

⁶ F. Mayor, J. Bindém, *Przyszłość świata*, Fundacja Studiów i Badań Edukacyjnych, Warszawa 2001, s. 416.

⁷ Ibidem, s. 233.

⁸ Ibidem, s. 154.

Kluczowa dla zrozumienia możliwości produkcyjnych rolnictwa jest relacja między wzrostem wydajności a powierzchnią upraw⁹. Szybki wzrost wydajności w rolnictwie, w szczególności w krajach wysoko rozminiętych, przyczynił się do obniżenia kosztów produkcji a tym samym spadku cen żywności. Niemniej jednak w ciągu ostatniej dekady obserwuje się spadek światowego wzrostu produktywności mierzono ilością zboża wyprodukowanego z 1 ha ziemi. W porównaniu do lat 80. i 90. XX w. spadek wydajności odnotowano w przypadku ryżu i pszenicy, natomiast w uprawie kukurydzy i soi zauważono stagnację. Niższa wydajność jest rekompensowana zwiększeniem produkcji przy wykorzystaniu większego areалу ziemi, co jednak wiąże się ze wzrostem kosztów. Te zaś ostatecznie mają swoje odzwierciedlenie w cenach żywności. Niepokojące obniżenie wydajności w dłuższej perspektywie będzie wymuszało włączanie do produkcji rolnej nowych gruntów. Niestety część z nich będzie mniej wydajna ze względu na brak systemów nawadniających suche obszary, słabą infrastrukturę lub też mniejszą żyzność gleb. W tym kontekście poważnym problemem jest ograniczony charakter gruntów rolnych. Obecnie obserwuje się niekorzystne zjawisko zagospodarowywania urodzajnych ziem na cele nierolnicze na obszarach silnie zurbanizowanych. Takie grunty zwykle bezpowrotnie tracą swój rolniczy charakter i nie ma możliwości ponownego prowadzenia na nich upraw. Z uwagi na geograficzne ograniczenia wynikające z warunków atmosferycznych niezbędnych do w produkcji poszczególnych roślinnych artykułów żywnościowych ważny, z punktu widzenia ich cen, jest również wybór rolników, co do rodzaju produkowanych roślin. Te zaś często podyktowane są czynnikami ekonomicznymi, tj. kosztami produkcji i możliwymi zyskami. Ponadto silny wpływ zarówno na wydajność ziemi, jak i jakość plonów mają obserwowane zmiany klimatyczne oraz wynikająca z nich m. in. degradacja gleb. Czynniki te w połączeniu ze wzrostem popytu na produkty żywnościowe mogą przyczynić się do zmian w światowym handlu. Pomimo, iż rynek żywnościowy nadal jest stosunkowo hermetyczny, tzn. większość wyprodukowanych surowców, zużywana jest lokalnie, a tylko niewielka ich część jest eksportowana, to jednak obserwuje się na nim pewne zmiany. Przykładowo wzrost zapotrzebowania na paszę dla zwierząt zmusił Chiny do importu kukurydzy i soi. Takie przeobrażenia na rynkach światowych mogą zaś dodatkowo przyczynić się do wzrostu cen żywności¹⁰.

Kryzys gospodarczy z lat 2006-2009 oraz globalna recesja dodatkowo doprowadziły do przeobrażeń ekonomicznych oraz zmian w zakresie głównych działań krajów, w których zjawisko głodu jest skumulowane:

- nastąpił spadek poziomu światowego handlu i zmiany w jego obszarze, na czym ucierpieli eksporterzy żywności na całym świecie, to z kolei pociągnęło za sobą spadek krajowych dochodów, który w państwach rozwijających się często ściśle powiązany jest z eksportem,

⁹ Dla przykładu wydajność ziemi mierzona wartością produkcji globalnej PKB w stosunku do powierzchni gospodarstw rolnych [ha] w Szwecji wynosi 1 312 [USD/ha], w Danii 1 401, w Wielkiej Brytanii 1 413, w Niemczech 1 532, we Francji 1 673, w Austrii 1 777, w Belgii 2 813, w Portugalii 3 407, w Grecji 4 126, w Holandii zaś aż 7 224. Patrz szerzej: R. Michałek, K. Grotkiewicz, A. Peszek, *Wydajność ziemi i pracy w wybranych krajach Unii Europejskiej*, „Inżynieria Rolnicza”, 1(110)/2009, s. 203.

¹⁰ T. Helbling, S. Roache, *Rising Prices on the Menu*, „Finance & Development”, vol. 48. no. 1, March 2011, s. 25-26.

- spadł poziom zagranicznych inwestycji bezpośrednich i sam portfel inwestycji, co przyczyniło się do ograniczenia i tak niewystarczających funduszy i nakładów na technologię w krajach rozwijających się,
- nastąpił nagły wzrost bezrobocia, w szczególności wśród najbiedniejszych,
- spadek w zakresie przesyłek pieniężnych prowadzi do zmniejszenia przychodów krajów rozwijających się, co z kolei utrudnia realizację działań związanych z rosnącymi cenami żywności i recesją,
- nastąpił rozłam między potrzebami a pomocą zagraniczną-choć niektóre rządy zwiększyły poziom pomocy, środki te nadal są niewystarczające w obliczu kryzysu¹¹.

Należy zatem spodziewać się, iż w najbliższej perspektywie kryzys ekonomiczny będzie miał negatywny wpływ na rozwiązywanie problemów żywnościowych świata. The International Food Policy Research Institute ocenia, że recesja a tym samym redukcja inwestycji w rolnictwo spowoduje, iż do 2020 roku kolejnych 16 mln dzieci znajdzie się w strefie zagrożenia głodem¹².

Dystrybucja żywności

Wraz z postępującą integracją gospodarki w skali światowej, zmianie ulega oblicze głodu. Uprzednio ściśle powiązany był z niskim poziomem zbiorów i pojawiał się w określonych regionach świata. Obecnie duży wpływ mają również czynniki ekonomiczne, niska produktywność rolnictwa w krajach słabo rozwiniętych gospodarczo czy też zbyt niskie dochody. Głód dotyczy zarówno ludności posiadającej ziemię nie będącej jednak w stanie wyprodukować na niej dostatecznej ilości żywności, jak również biednych mieszkańców miast, których na pożywienie nie stać¹³. Niemniej jednak należy zauważyć, iż problem żywności nie tyle dotyczy jej zasobów, co przede wszystkim kwestii nierównomiernej dystrybucji. Takie podejście znalazło odzwierciedlenie w międzynarodowych dokumentach.

Prawo do żywności usankcjonowane jest na poziomie jurysdykcji międzynarodowej. Odnosi się do niego art. 25 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka¹⁴, który głosi: „Każdy człowiek ma prawo do stopy życiowej zapewniającej zdrowie i dobrobyt jego i jego rodziny, włączając w to wyżywienie, odzież, mieszkanie, opiekę lekarską i konieczne świadczenia socjalne, oraz prawo do ubezpieczenia na wypadek bezrobocia, choroby, niezdolności do pracy, wdowieństwa, starości lub utraty środków do życia w inny sposób od niego niezależny¹⁵”. Niejako uzupełnieniem

¹¹ K. Grebmer, B. Nestorova, A. Quisumbing, R. Fertziger, H. Fritschel, R. Pandya- Lorch, Y. Yohannes, *Global Hunger Index. The Challenge of Hunger: Focus on Financial Crisis and Gender Inequality*, Bonn, Washington, Dublin 2009, s. 17.

¹² Ibidem, s. 17.

¹³ L. R. Brown, *Wyżywić dziewięć miliardów* [w:] L. R. Brown, Ch. Flavin, H. F. Frencz, *Raport o stanie świata. U progu nowego tysiąclecia*, tłum. W. Bolimowska, J. Gołębiowski, Książka i Wiedza, Warszawa 2000, s. 154.

¹⁴ Powszechną Deklarację Praw Człowieka przyjęto w Paryżu 10 grudnia 1948 r. Był to dokument bezprecedensowy, ustanawiający fundamentalne prawa człowieka przynależne każdemu z racji jego człowieczeństwa.

¹⁵ Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, Paryż 1948. Deklaracja nie jest dokumentem prawnie wiążącym, jednakże została przyjęta przez wszystkie państwa członkowskie ONZ.

Deklaracji w zakresie praw politycznych, obywatelskich, ekonomicznych, społecznych oraz kulturalnych stały się dwa dokumenty: Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych¹⁶ i Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych przyjęte w 1966 r.¹⁷ Prawo człowieka do pożywienia wprost i z całą mocą zostało sformułowane w pierwszym z Paków przyjmując postać art. 11, gdzie punkt 1 wskazuje, że „Państwa Strony niniejszego Paktu uznają prawo każdego do odpowiedniego poziomu życia dla niego samego i jego rodziny, włączając w to wyżywienie...”¹⁸. Punkt drugi zaś tegoż art. jeszcze dobitniej odnosi się do kwestii głodu wskazując, że „Państwa Strony niniejszego Paktu, uznając podstawowe prawo każdego do wolności od głodu, podejmą, indywidualnie i w drodze współpracy międzynarodowej, niezbędne kroki...”¹⁹. Kwestie znaczenia odpowiedniej dystrybucji żywności zostały podkreślone w dalszej części dokumentu, w którym zwrócono uwagę na konieczność wykorzystywania wiedzy technicznej i naukowej w celu ulepszenia produkcji, konserwacji a także dystrybucji żywności. Wskazano w nim również na potrzebę przeprowadzania niezbędnych reform w rolnictwie, aby tym samym efektywniej wykorzystywać zasoby naturalne. Poruszono także kwestię zapewnienia sprawiedliwych zasad podziału światowych zasobów żywności w zależności od potrzeb, przy jednoczesnym uwzględnieniu problemów zarówno krajów importujących jak eksportujących żywność.

Szczegółowe wytyczne do art. 11 Paktu, czyli w zakresie prawa do odpowiedniej żywności zostały zawarte w Komentarzu Ogólnym nr 12²⁰ (ang. *General Comment 12*)²¹. Uznano, iż jest to jedno z praw przynależnych człowiekowi jako istocie ludzkiej i jego przestrzeganie jest elementem niezbędnym dla realizacji innych, zawartych w Międzynarodowej Karcie Praw Człowieka. W jego punkcie 5 podkreślono niezwykle istotną kwestię, iż „zasadniczo korzenie problemu głodu i niedożywienia nie tkwią w braku żywności lecz w braku dostępu do niej, m. in. z powodu ubóstwa w dużej części świata”²². Jest to o tyle istotne, iż wprost wskazano, że rozwiązań kwestii głodu nie tyle należy szukać w intensyfikacji produkcji żywności, a skupić się raczej trzeba na jej racjonalnej dystrybucji. Należy przy tym zaznaczyć, iż taka konstatacja nie dewaluuje potrzeby zwiększania nakładów przeznaczonych na rolnictwo, w szczególności w krajach rozwijających się, gdyż samowystarczalność żywnościowa biednych regionów świata jest czynnikiem niezbędnym w walce z głodem i niedożywieniem. Wspomniany dokument stanowi także dla art. 11 Paktu normatywną wykładnię. W myśl jego postanowień, „prawo do odpowiedniej żywności realizowane jest wówczas, gdy każdy mężczyzna, kobieta i dziecko, indywidualnie lub wspólnie, ma zapewnioną zarówno

¹⁶ Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz. U. 1977 nr 38 poz. 169).

¹⁷ Oba dokumenty weszły w życie 1976 r. Wraz z Powszechną Deklaracją Praw Człowieka tworzą Międzynarodową Kartę Praw Człowieka.

¹⁸ Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych, op. cit.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Prace nad nim zostały wszczęte na wniosek państw członkowskich zebranych na Światowym Szczycie Żywnościowym w 1996 r. celem dokładniejszego określenia praw człowieka do żywności zawartych w art. 11 Paktu.

²¹ General Comment 12, The right to adequate food, Committee on Economic, Social and Cultural Rights, United Nations, 12 may 1999, (E/C.12/1999/5).

²² Ibidem, pkt 5.

fizyczną jak i ekonomiczną dostępność do odpowiedniej żywności lub też środki umożliwiające jej nabycie²³. Wskazano zarazem, że nie powinno ono być interpretowane w wąskim sensie, tzn. ze wskazaniem na określoną ilość kalorii, białka i innych składników odżywczych. Zaznaczono, że prawo to musi być realizowane stopniowo przy zastrzeżeniu, że państwa zobowiązane są do podjęcia wszelkich możliwych środków w celu jego urzeczywistnienia. Samo pojęcie odpowiedności, jak zauważono, jest w znacznej mierze zdeterminowane obowiązującymi w danym regionie czynnikami społecznymi, ekonomicznymi, kulturowymi, klimatycznymi, czy też ekologicznymi. Dostępność żywności definiowana jest w kategoriach odpowiedniej jej ilości i jakości wystarczającej do zaspokojenia potrzeb żywieniowych człowieka z zastrzeżeniem, że musi być wolna od szkodliwych substancji, akceptowalna w danej kulturze i dostępna w sposób ciągły. Potrzeby żywnościowe określane są zaś jako dieta zawierająca różnorodne składniki odżywcze niezbędne do zapewnienia fizycznego oraz psychicznego wzrostu, rozwoju i utrzymania aktywności fizycznej, przy uwzględnieniu potrzeb fizjologicznych organizmu na wszystkich etapach cyklu życia, płci oraz zawodu²⁴.

Należy podkreślić, iż zarówno Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych jak i Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych stanowią wiążące, prawne instrumenty ochrony praw człowieka. Większość państw jest stronami obu aktów, stąd też istnieje choćby prawna możliwość rzeczywistej kontroli przestrzegania praw człowieka.

Problem dystrybucji żywności został poruszony także na Światowym Szczyście Żywnościowym (ang. *World Food Summit: five years later*)²⁵, który odbył się w 2002 r. Jednym z jego celów było zbadanie postępów, jakie zostały poczynione w walce z głodem od poprzedniego Szczytu z 1996 r.²⁶ Podjęto się także próby rozważenia możliwości zmian strategii zmierzających do wzmożenia działań i zwiększenia efektów²⁷. Rezultatem pracy zgromadzonych na Szczyście przedstawicieli była *Deklaracja ze Światowego Szczytu Żywnościowego: pięć lat później* (ang. *Declaration of the World Food Summit: five years later*), w której ponowiono zobowiązania poczynione w 1996 r. odnośnie do zmniejszenia liczby głodujących do 2015 r.²⁸ Zwrócono ponadto uwagę, iż strategia skutecznej walki z głodem i ubóstwem oraz zapewnienia

²³ Ibidem, pkt 6.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Został on zorganizowany w dniach 10-13 czerwca 2002 r. i podobnie jak poprzedni miał miejsce w rzymskiej siedzibie FAO.

²⁶ Dyrektor Generalny FAO Jacques Diouf podkreślił, iż celem szczytu miało być pobudzenie zarówno woli politycznej, jak i przeznaczonych na walkę z głodem środków finansowych. Zazaczył, że eliminacja głodu jest pierwszym krokiem wielokrotnie deklarowanej przez społeczność międzynarodową walki z ubóstwem. Dane z tamtego okresu wskazywały jednak, że liczba niedożywionych spadała przeciętnie w tempie zaledwie 6 mln rocznie, czyli znacznie poniżej rocznego celu 22 mln, koniecznych do osiągnięcia celu Szczytu z roku 1996. Pomimo poprawy sytuacji w wielu krajach i społeczeństwach, zauważono potrzebę podejmowania dalszych wysiłków, dlatego też przywódcy poszczególnych państw zostali poproszeni o określenia środków niezbędnych do walki z głodem oraz możliwych sposobów przyspieszenia tego procesu.

²⁷ <http://www.un.org/en/development/devagenda/food.shtml>, z dnia 30.03.2011.

²⁸ Wezwano rządy, organizacje międzynarodowe, społeczeństwa obywatelskiego oraz sektora prywatnego do współpracy w ramach Międzynarodowego Sojuszu do Walki z Głodem (*International Alliance Against Hunger*). Pieczę nad realizacją postępów w osiąganiu założeń WFS powierzono Komitetowi ds. Światowego Bezpieczeństwa Żywnościowego (ang. *Committee on World Food Security*, CFS).

bezpieczeństwa żywnościowego powinna obejmować środki przeznaczone na rolnictwo, produkcję i dystrybucję żywności. Zauważono także, że większość głodujących zamieszkuje tereny wiejskie, dlatego też podkreślono wagę stałego wzrostu produkcji rolnej²⁹.

Problem bezpieczeństwa żywnościowego w kontekście prognoz związanych z przyrostem liczby ludności, dostrzeżono także na poziomie Unii Europejskiej. Na początku 2010 r. Wspólnota wystosowała do państw członkowskich zalecenia w zakresie badań naukowych związanych m. in. z bezpieczeństwem żywnościowym, czy też łagodzeniem skutków zmian klimatycznych i ich wpływu na rolnictwo. Podkreślono w nim konieczność podjęcia w tych obszarach działań, w szczególności iż „oczekuje się, że światowe zapotrzebowanie na żywność zwiększy się o 50% do 2030 r., i podwoi do 2050 r. W tym samym czasie przewiduje się także znaczny wzrost zapotrzebowania na biomasa do celów niespożywczych”³⁰.

Konsekwencje wzrostu cen żywności

Wzrost cen żywności jest wynikiem z jednej strony czynników przejściowych, takich jak niekorzystne zjawiska atmosferyczne, z drugiej jednak wynika z głębokich, strukturalnych zmian we wzorach światowej konsumpcji, która skutkuje nieodwracalnym jak się wydaje wzrostem popytu na żywność. Wśród zjawisk atmosferycznych należy wymienić m. in. powodzie w Australii, Pakistanie i niektórych regionach Indii oraz susze w Chinach, Argentynie oraz Europie Wschodniej. Z powodu występujących w 2010 r. suszy i pożarów odnotowano w Rosji, na Ukrainie i w Kazachstanie znaczny spadek plonów pszenicy, w wyniku czego ocenia się, że światowe zbiory pszenicy w 2010 r. były o 5% niższe. Następnie gorące i mokre lato przyczyniło się do znacznie mniejszych niż przypuszczano plonów kukurydzy w USA. Ostatecznie jesienią 2010 r. jeden z najsilniejszych od 50 lat epizodów La Niña³¹ zniszczył w Azji zbiory, w szczególności ryżu. W konsekwencji ucierpiały nie tylko rynki lokalne, ale także światowe, na których ceny żywności wzrosły³². Chociaż w niekorzystnej pogodzie oraz niskim poziomie zapasów upatruje się powodów tego skoku to jednak, ostatni Raport International Monetary Fund sugeruje, iż głównych przyczyn długoterminowych trendów wzrostu cen należy upatrywać w zwyczajce dochodów oraz rosnącym zapotrzebowaniu na białko zwierzęce w krajach rozwijających się. Pośredni, aczkolwiek znaczący wpływ mają także rosnące ceny ropy naftowej czy gazu ziemnego, które wykorzystywane są na wszystkich etapach produkcji żywności. Podkreślają również, iż w zasadzie od przełomu XIX i XX w., poza wyraźnym spadkiem cen żywności na przełomie 2008/2009 r., obserwuje się systematyczny ich wzrost, stąd też należy na to spojrzeć w kategoriach stałego trendu, który dodatkowo wzmacniany

²⁹ <http://www.fao.org/DOCREP/MEETING/005/Y7106E/Y7106E09.htm#TopOfPage>, z dnia 30.03.2011.

³⁰ Zalecenie Komisji z dnia 28 kwietnia 2010 r. w sprawie inicjatywy w zakresie wspólnego planowania badań naukowych „Rolnictwo, bezpieczeństwo żywnościowe i zmiana klimatu” (Dz. U. L 111, 04/05/2010).

³¹ La Niña to globalne anomalie pogodowe, których efektem są ekstremalne zjawiska pogodowe od suszy po powodzie, śnieżyce i mrozy, występujące w różnych częściach świata. Pod koniec 2010 r. osiągnęła średnią aktywność. Niepokojącym jest, iż wcześniej zarówno epizody El Niño, stanowiącego przeciwieństwo tej pierwszej, jak i La Niña występowały ze średnią częstotliwością co 10 lat. Obecnie okres ten ulega skróceniu.

³² T. Helbling, S. Roache, *Rising Prices on the Menu...*, op. cit., s. 26.

jest innymi czynnikami. Jak podaje FAO wzrost cen żywności wywołany kryzysem ekonomicznym, w 2007 r. sięgnął poziomu prawie 40%³³, co wiąże się z rosnącą frustracją ludności krajów najbiedniejszych³⁴. Niemniej jednak rozpatrując podwyżki cen żywności nie można nie docenić warunków pogodowych zakłócających cykle jej dostawy³⁵.

Należy podkreślić, że globalna reakcja cenowa żywności nie jest spowodowana jedynie brakami w dostawach w krótkim okresie, ale zależy także od innych czynników. Takim elementem było nałożenie w Rosji i na Ukrainie ograniczeń w eksporcie zboża ze względu na niskie zbiory. Działania takie przyczyniają się do utrzymania na niskim poziomie cen na rynku krajowym, prowadząc tym samym do destabilizacji cen na rynkach światowych. Ponadto w ciągu ostatniej dekady obserwuje się znaczny spadek zapasów żywności w porównaniu do poziomu konsumpcji. W 2008 r. miał miejsce ostatni szczyt cenowy żywności, który był porównywalny do rekordowego zanotowanego na przełomie lat 1973/1974. Zbiory w drugiej połowie 2008 r. i na początku 2009 r. tylko w niewielkim stopniu były w stanie uzupełnić światowe zapasy. Stąd też gdy w 2010 r. ponownie dostawy żywności zostały zagrożone, sytuacja ta znalazła odzwierciedlenie na światowych rynkach. Skutki wstrząsów podaźowych wydają się być jednak krótkotrwałe i produkcja zbóż zazwyczaj wraca do trendu stosunkowo szybko wraz z normalizacją pogody. Wskazuje się także, że okresy niedoboru zbóż i duże skoki cenowe są zwykle poprzedzane długimi okresami względnej stabilizacji³⁶.

Thomas Helbling i Shaun Roache wskazują na jeszcze jeden element ważny przy ocenie obecnych cen żywności. Podkreślają, że po uwzględnieniu inflacji, ceny bieżące są znacznie niższe niż te zanotowane w czasie Wielkiego Kryzysu z lat 30. XX w., stąd też prawdopodobnie jeszcze wzrosną. Mimo, iż przewidują wzrost cen, to jednak podkreślają także, że w przypadku braku złej pogody, można oczekiwać stabilizacji cenowej kiedy zacznie się sezon na zboże na półkuli północnej³⁷.

Poczynając od 2006 r. czyli wraz z początkiem kryzysu, ceny żywności zaczęły rosnąć by w ciągu dwóch lat wzrosnąć o ok. 41%. W 2009 r. realne ceny żywności obniżyły się, jednakże już roku później ponownie przyjęły tendencję wzrostową, która trwa i jest obecnie bardzo wyraźna.

Brian Wright z Uniwersytetu Kalifornijskiego podjął się próby wyjaśnienia kwestii wzrostu i szybkiej zmienności cen zbóż. Uważa, że częściowo odpowiedzialna jest za to polityka rządów zachęcająca do stosowania biopaliw. Wskazuje, że 1/3 wyprodukowanych w USA zbóż jest obecnie przeznaczana na biopaliwa. W skali globalnej zaś, w 2010 r. produkcja etanolu z kukurydzy pochłonęła 15% jej światowych zbiorów. Niezwykle niepokojącym jest fakt, iż wedle FAO w krajach, w których ceny

³³ J. Blas, J. Wiggins, tłum. A.G., *Żywność to sprawa polityczna*, „Gazeta prawna”, marzec 2008, nr 62.

³⁴ Eksperci Banku Światowego alarmują, że 33 kraje stoją na skraju destabilizacji wywołanej rosnącymi cenami żywności. W Haiti – najbiedniejszym państwie Ameryki Środkowej, ok. 66 % ludności żyje za 1 dolara dziennie. W kwietniu 2008 roku w wyniku wywołanych wzrostem cen żywności zamieszek, zginęło tam, co najmniej siedem osób, patrz szerzej: M Szymaniak, *Czy światu grożą wojny o żywność*, Rzeczpospolita, maj 2008, artykuł dostępny także na stronie: <http://www.rp.pl>, z dnia 13.11.2009.

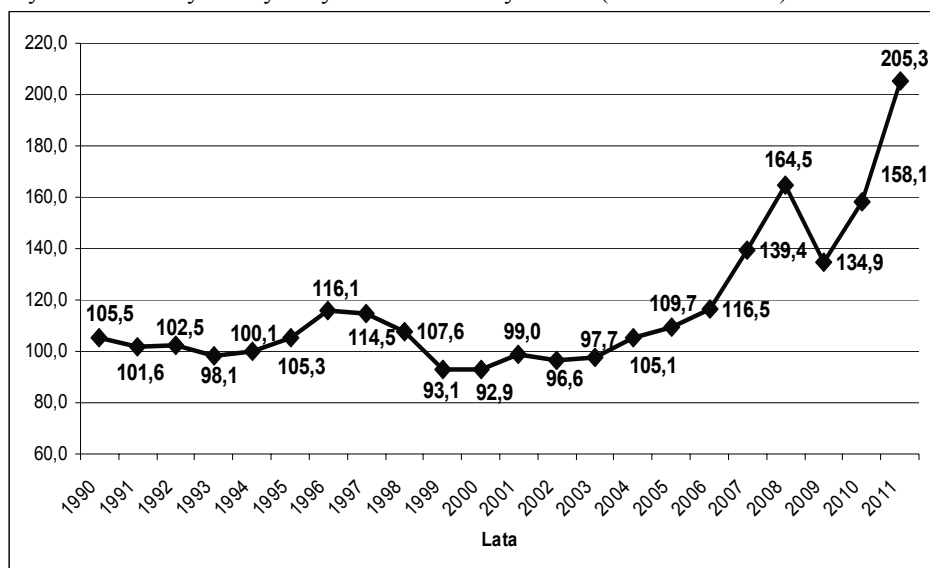
³⁵ T. Helbling, S. Roache, *Rising Prices on the Menu...*, op. cit., s. 24-25.

³⁶ *Ibidem*, s. 26-27.

³⁷ *Ibidem*, s. 25.

zboż drastyczne wzrosły z dużym prawdopodobieństwem zwiększy się również liczba ludzi zagrożonych ryzykiem niedożywienia³⁸. Dodatkowo perspektywa niskich plonów spowodowanych brakiem opadów np. w Republice Południowej Afryki prowadzi do wzrostu cen paszy dla zwierząt na lokalnym rynku³⁹.

Wykres 1. Roczny rzeczywisty wskaźnik cen żywności (2002-2004=100)

Źródło: <http://www.fao.org/worldfoodsituation/wfs-home/foodpricesindex/en/>, z dnia 29.03.2011.

Wzrost cen na światowych rynkach wywołuje dwojakiego rodzaju skutki. Bezpośrednie, określane również jako „pierwszej rundy” przejawiają się we wzroście cen żywności na rynkach krajowych. Takie zjawisko można było zaobserwować w wielu państwach na początku 2011 r. i podobnie jak na przełomie lat 2007/2008 sytuacja ta w większym stopniu dotknęła kraje rozwijające się, ponieważ w państwach rozwiniętych, udział produktów żywnościowych w koszyku konsumpcyjnym jest relatywnie większy. W tych regionach rzeczywisty koszt żywności stanowi też większą część ceny produktów spożywczych. W krajach bogatych ceny te są w dużej mierze uzupełnione o koszty pracy, transportu, czy też marketingu. Jeżeli ceny żywności na światowym rynku zaczynają się stabilizować i powoli słabną efekty „pierwszej rundy”, występują wówczas skutki pośrednie pierwotnego ich wzrostu, zwane także „drugą rundą”. Przejawiają się one w sztucznym kreowaniu inflacji, która wynika z oczekiwań przyszłego wzrostu cen. Prawdopodobieństwo jej wystąpienia w nieodległej przyszłości wpływa na oczekiwania pracowników, którzy domagają się wzrostu wynagrodzeń, co

³⁸ Dla przykładu w Somali ceny zboż od października 2010 r. wzrosły o 141%, w Kenii zaś od stycznia 2011 r. o 21%.

³⁹ „Bridges Weekly Trade News Digest”, vol. 15, no. 8, 9 March 2011, s. 7-8.

z kolei pośrednio prowadzi do wzrostu inflacji bazowej. Długoletnie obserwacje wskazują, iż ryzyko niekorzystnego wpływu wzrostu cen żywności na inflację bazową jest znacznie wyższe w krajach rozwijających się, charakteryzujących się słabą gospodarką i zarazem relatywnie niskie dla gospodarek stabilnych. Sytuacja taka jest warunkowana w dwojaki sposób. Po pierwsze, o czym już wspomiano, w biednych regionach wydatki na żywność stanowią większą część budżetów domowych w porównaniu do państw rozwiniętych. Ponadto znacznie wyższe są w nich koszty surowców spożywczych. Po drugie polityka monetarna państw rozwijających się jest mniej wiarygodna⁴⁰.

Podsumowanie

W konkluzji można stwierdzić, że w odpowiedzi na wzrost cen żywności, zwiększy się jej podaż. Należy jednak wziąć pod uwagę, iż taka zmiana jest możliwa do przeprowadzenia w okresie wielu lat, nie zaś miesięcy. Koniecznym jest także zwrócenie większej uwagi na problem niedoboru istotnych czynników produkcji żywności takich jak ziemia, woda czy energia w krajach, gdzie zjawisko głodu występuje z największą intensywnością. Rozwiązań rekompensujących te braki upatruje się w rozwoju technologii oraz zwiększeniu wydajności. Niemniej jednak politycy, w szczególności krajów rozwijających się, muszą być przygotowani na konfrontację z cenami żywności, które są nie tylko wyższe, ale i mniej stabilne.

Literatura

1. Blas J., Wiggins J., tłum. A.G., *Żywność to sprawa polityczna*, „Gazeta prawna”, marzec 2008, nr 62.
2. “Bridges Weekly Trade News Digest”, vol. 15, no. 8, 9 March 2011.
3. Brown L. R., *Wyżywić dziewięć miliardów* [w:] L. R. Brown, Ch. Flavin, H.F. Frencz, *Raport o stanie świata. U progu nowego tysiąclecia*, tłum. W. Bolimowska, J. Gołębiowski, Książka i Wiedza, Warszawa 2000.
4. Gadomski W., *Kłeska głodu to wymysł*, „Gazeta Wyborcza” z dnia 13.11.2009.
5. General Comment 12, The right to adequate food, Committee on Economic, Social and Cultural Rights, United Nations, 12 may 1999, (E/C.12/1999/5).
6. Grebmer K., Nestorova B., Quisumbing A., Fertziger R., Fritschel H., Pandya-Lorch R., Yohannes Y., *Global Hunger Index. The Challenge of Hunger: Focus on Financial Crisis and Gender Inequality*, Bonn, Washington, Dublin 2009.
7. Helbling T., Roache S., *Rising Prices on the Menu*, “Finance & Development”, vol. 48. no. 1, March 2011.
8. Malthus T. R., *Prawo ludności*, tłum. K. Stein, Gebethner i Wolff, Warszawa 1925.
9. Mayor F., Bindém J., *Przyszłość świata*, Fundacja Studiów i Badań Edukacyjnych, Warszawa 2001.
10. Michałek R., Grotkiewicz K., Peszek A., *Wydajność ziemi i pracy w wybranych krajach Unii Europejskiej*, „Inżynieria Rolnicza”, 1(110)/2009.

⁴⁰ T. Helbling, S. Roache, *Rising Prices on the Menu...*, op. cit., s. 27.

11. Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz. U. 1977 nr 38 poz. 169).
12. Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, Paryż 1948.
13. Stankiewicz D., *Wspólna Polityka Rolna po 2013*, „Infos”, Biuro Analiz Sejmowych, nr 12(82)/2010.
14. Szymaniak M, *Czy światu grożą wojny o żywność*, Rzeczpospolita, maj 2008.
15. *The State of Food Insecurity in the World. Addressing food insecurity in protracted crises*, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome 2010.
16. *World Population Prospects: The 2006 Revision, Highlights*, United Nations, New York 2007.
17. Zalecenie Komisji z dnia 28 kwietnia 2010 r. w sprawie inicjatywy w zakresie wspólnego planowania badań naukowych „Rolnictwo, bezpieczeństwo żywnościowe i zmiana klimatu” (Dz. U. L 111, 04/05/2010).
18. <http://www.fao.org>, z dnia 29.03.2011.
19. <http://www.un.org>, z dnia 30.03.2011.

Summary

Starvation is contemporary one of the largest danger for humankind. It is dangerous from the political, economic, as well as humanitarian point of view. Agriculture in medium and highly developed countries is able to provide enough food but also produces food surpluses. However, there is a considerable phenomenon of lack of food on a large part of the world, which concerns about one billion people. This disadvantageous situation has deteriorated recently because of significant increase in food prices. Inhabitants of poor countries, continually endangered with starvation, will suffer mostly from this tendency.

Informacje o autorze:

Prof. nadzw. Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu

Zakład Polityki Ekonomicznej i Społecznej
Wydział Nauk Politycznych i Dziennikarstwa
ul. Umultowska 89a, 61-614 Poznań
E-mail: jerzy.babiak@amu.edu.pl